

УЧАСТИЕ НА ЖЕНИТЕ-ПРЕДПРИЕМАЧИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

[Проф. д-р Георги Герганов](#)
[Гл. ас. д-р Радка Ненова¹](#)

Резюме

Насърчаването на предприемачеството е една от основните насоки на съвременната европейска политика за малките и средни предприятия. Особено внимание се отделя на жените-предприемачи и на потенциалните бъдещи предприемачи. Актуалността на тези проблеми предизвиква научен интерес у изследователите и е база за определяне на обектите на настоящото изследване.

В литературата съществуват различни подходи, които могат да бъдат приложени при дефиниране характеристиките на жените-предприемачи и мотивацията на младите предприемачи. В разработката е построен концептуален модел, който е използван като методологическа основа за провеждане на проучването в областта на селското стопанство.

Ключови думи: жени-предприемачи, млади предприемачи, селско стопанство, концептуален модел, характеристики на жените-предприемачи, мотивация на младите предприемачи

JEL: Q12

WOMEN ENTREPRENEURS IN AGRICULTURE

[Assoc. Prof. Georgi Gerganov, PhD](#)
[Head Assist. Prof. Radka Nenova, PhD](#)

Abstract

Promoting entrepreneurship is one of the main directions of contemporary European policy on SMEs. Particular attention is given to women entrepreneurs and potential future entrepreneurs. The subject of these issues caused interest in scientific research and this is the basis for determining the objects of the present study.

In the literature there are different approaches that can be applied in defining the characteristics of women entrepreneurs and motivation of young entrepreneurs. In the research has built a conceptual model that is used as a methodological basis for conducting research in the field of agriculture.

Key words: women entrepreneurs, young entrepreneurs, agriculture, conceptual model, characteristics of women entrepreneurs, motivation of young entrepreneurs

JEL: Q12

¹ Участието на авторите в написването на статията е както следва: **проф. д-р Георги Герганов** – резюмето и т. I, **гл. ас. д-р Радка Ненова** т. II и т. III.

I Въведение

В селското стопанство на България функционират около половин милион стопанства, които могат да бъдат характеризирани като малки по размер и с управители, които са на възраст над средната. Съотношението между мъже и жени е в полза на мъжете.

Съвременните насоки за развитие на европейската политика в областта на малките и средните предприятия (МСП) са посочени в „Закона за малките предприятия“ за Европа². В този документ се подчертава водещата роля на МСП за икономиката на Европейския съюз (ЕС). В закона е обособена система от десет ръководни принципа, чрез които да се създадат еднакви условия за осъществяване на дейността на малките предприятия. Първият принцип е „Да се създаде среда, в която предприемачи и семейни предприятия могат да преуспяват и предприемчивостта се възнаграждава“. Държавите-членки следва да полагат по-големи усилия за бъдещите предприемачи, чрез насърчаване на предприемаческия интерес и талант, **особено сред младите хора и сред жените**.

Европейската политика в областта на предприемачеството намира израз в инициативите на Европейската комисия и нейното подразделение „Предприятия и промишленост“. Насърчаването на предприемачеството в ЕС включва: **Еразъм за млади предприемачи**; образование и обучение за предприемачи; предприемачество и аудиовизуални медии; **предприемачество сред жените**; миграция на предприемачите/етническо предприемачество; занаятчийски и микро предприятия; фамилен бизнес; социална икономика; Европейска седмица на МСП.

През 2008 г. Европейската комисия провежда изследване на възможностите за иновации и предприемачество сред жените⁴, което е насочено към оценка на политиката за насърчаване на женското предприемачество. Резултатите показват три типа пречки: контекстуални, икономически, други. Комисията вече е отворила Портал за жените-предприемачи, в който е поместена информация за съществуващите мрежи и възможностите за контакти в и между страните-членки. Европейска мрежа за насърчаване на жените предприемачи обединява правителствата на 30-те държави-членки в осигуряването на съвети, подкрепа и информация за постигането на растеж в бизнеса на жените. Тя публикува годишни доклади за дейността на националните организации.

В Годишния доклад за състоянието и развитието на МСП в България (2010)⁵, е публикувано специално приложение „Жените и предприемачеството“. Основният извод в изданието е, че българските жени предприемачи са с добри показатели, сравними със средните за ЕС. От друга страна се посочва, че от всички жени предприемачи едва 1% са заети в селското стопанство.

Цел, задачи и обект

Посочените аргументи характеризират избраната тематика като **актуална** и обосновават нуждата от провеждане на проучване в тази област. В

² “Think Small First”, A “Small Business Act” for Europe, което в превод означава „Мисли първо за малките“, „Закон за малките предприятия“ за Европа

³http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/european-enterprise-awards/index_bg.htm

⁴ **European Commission**, Evaluation on policy: Promotion of Women Innovators and Entrepreneurship. Enterprise and Industry, 2008

⁵ **Министерство на икономиката, енергетиката и туризма**, Годишен доклад за състоянието и развитието на МСП в България (2010). София, 2010, с. 137 – 156

Георги Герганов, Радка Ненова

допълнение може да се посочи, че проблемите на женското предприемачество в българската икономическа литература, не са достатъчно разработени, което е предпоставка за извършване на задълбочена научна работа.

От актуалността на темата произтичат обекта и предмета на изследването. **Обект** са жените-предприемачи и потенциалните млади предприемачи. **Предмет** са характеристиките на жените предприемачи и нагласите на потенциалните млади предприемачи в селското стопанство.

Целта на авторите е чрез настоящото изследване да бъде определен профила на жената-предприемач в селското стопанство и да бъде характеризирана мотивацията на бъдещите предприемачи.

За постигане на целта на изследването са поставени **следните задачи**:

- Проучване на българските и чуждестранните теоретични постановки, свързани с проблемите на женското предприемачество;
- Изготвяне на методология за изследване на женското предприемачество в селското стопанство и предприемаческите нагласи сред младите специалисти в областта;
- Анализ на състоянието на женското предприемачество в земеделието⁶;
- Подготовка и провеждане на анкетно проучване чрез структуриране на интервю с настоящи и бъдещи предприемачи;
- Проучване на европейските добри практики, свързани с тематиката на изследването и възможностите за прилагането им в България;

От формулираните обект, предмет и цел на изследването произтича **основната теза** на авторите, а именно, че не съществува разлика между характеристиките на жените и мъжете предприемачи в селското стопанство и младите специалисти са силно мотивирани за стартиране на аграрна предприемаческа дейност. Потвърждаването или отхвърлянето на формулираната теза ще се осъществи чрез проверка на хипотези, които ще бъдат конкретизирани при изграждането на методологията на изследването.

II Теоретико-методологически аспекти

Проблематиката, свързана с предприемачеството е обект на изследване за множество автори от XVI век до днес. Това означава, че то е значим въпрос за икономиката, който е актуален и в настоящия момент. Едва ли могат да бъдат обобщени и синтезирани универсални определения за понятията „предприемачество“ и „предприемач“, т.к. различните виждания на изследователите акцентират върху разнообразни аспекти. По тази причина, като изходна дефиниция в настоящето изследване, ще използваме определението⁷, посочено от Европейската комисия, а именно:

„Предприемачеството е динамичен процес, при който лица постоянно откриват икономически възможности и действат, за да разработят, да произведат, да продадат стоки и услуги. Този процес изисква качества като самоувереност, умение да се поема риск и лична отговорност“.

Съвременният етап (след 90^{-те} години на миналия век) в развитието на изследванията по проблемите на предприемачеството се характеризира с увеличаване на броя на емпиричните проучвания, чрез прилагането на различни

⁶ В настоящата разработка понятията „земеделие“ и „селско стопанство“ се разглеждат като равнозначни.

⁷ Дефиниция на европейската комисия от 1998 г.

Георги Герганов, Радка Ненова

подходи. Същевременно обаче, по мнение на някои автори⁸, актуалните изследвания върху предприемачеството не осигуряват ясна представа за факторите, които насърчават индивида да започне предприемаческа кариера, а въпросите за предприемачеството сред жените не са достатъчно разработени. Оттук може да се направи извода, че *едно от съвременните направления в еволюцията на изучаването на предприемачеството е участието на жените и мотивацията на стартиращите предприемачи.*

Предприемачеството сред жените и младите може да бъде изследвано чрез няколко постановки: теория за кариерата⁹, матрица на предприемаческите стратегии¹⁰, неокласическата теория¹¹, теорията за очакванията¹², институционалната подкрепа за предприемачите и други.

В икономическата литература съществуват различни подходи за изследване на предприемачеството сред жените, но тук ще бъде акцентирано върху методите, съответстващи на посочените вече теоретични постановки. От извършения преглед на емпиричните изследвания по тази проблематика може да се установи, че преобладават чуждестранните проучвания. Българският опит в това отношение е по-скоро недостатъчен, което допълнително характеризира актуалността на настоящото изследване:

✓ Р. Хисрич¹³, един от видните учени, занимаващи се с предприемачество въобще, има значителен принос в развитието на направлението, изучаващо жените предприемачи.

✓ Други автори¹⁴ проучват организационните възможности на жените и мъжете предприемачи.

✓ В по-скорошните проучвания¹⁵ намират приложение комбинирани подходи, насочени предимно към психологическите и поведенчески характеристики.

✓ С подобна насоченост е работата и на други автори¹⁶, които изследват предприемаческата самоувереност и намерението за предприемаческа кариера при мъжете и жените.

✓ Следващата възможна комбинация на теоретични постановки е предложена от група автори¹⁷ – методологическият подход съчетава теорията за очакванията със социопсихологията.

⁸ **Bowen, D., Hisrich, R.** The Female Entrepreneur: A Career Development Perspective. // Academy of Management Review, 1986, Vol. 11, No 2, p. 393

⁹ **Bowen, D., Hisrich, R.** p. 394

¹⁰ **Sonfield, M., Lussier, R., Corman, J., Mc Kinney, M.** Gender Comparisons in Strategic Decision-Making: An Empirical Analysis of the Entrepreneurial Strategy Matrix. //Journal of Small Business Management 2001, 39(2), p. 166

¹¹ **Landowitz, N., Minniti, M.** The Entrepreneurial Propensity of Women. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007, p. 342

¹² **Manolova, T., Carter, N., Manev, I., Gyoshev, B.** The Differential Effect of Men and Women Entrepreneurs' Human Capital and Networking on Growth Expectancies in Bulgaria. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007, p. 410

¹³ **Hisrich, R., Brush, C.** The Woman Entrepreneur: Management Skills And Business Problems. //Journal of Small Business Management, January 1984, p. 32; **Bowen, D., Hisrich, R.**, p. 405

¹⁴ **Kalleberg, A., Leicht, K.** Gender And Organizational Performance: Determinants Of Small Business Survival And Success, //Academy of Management Journal, 1991, Vol. 34, No. 1, 136

¹⁵ **Landowitz, N., Minniti, M.** p. 341

¹⁶ **Wilson, F., Kickul, J., Marlino, D.** Gender, Entrepreneurial Self-Efficacy, and Entrepreneurial Career Intentions: Implications for Entrepreneurship Education. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007, p. 389

¹⁷ **Manolova, T., Carter, N., Manev, I., Gyoshev, B.** p. 408

Георги Герганов, Радка Ненова

✓ Български автор, който работи в областта на женското предприемачество е и Мария Николова. В периода 1993 – 1996 г. тя публикува три изследвания, свързани с демографските аспекти¹⁸, социално-икономическите фактори¹⁹ и социокултурните фактори²⁰ на женското предприемачество.

✓ През 2011 г. в отговор на всеобщото недоверие, трудностите, негативните обществени нагласи и финансовата криза, Емилия Николова публикува книгата си „Младите предприемачи на България”²¹. Изследването е по-скоро с практическа насоченост, защото съдържа 70 истински истории на млади и успели българи. Подобни проучвания могат да бъдат използвани като пример за добри практики, които да се прилагат в бъдеще.

Разгледаните теоретико-методологически аспекти служат за основа при построяването на **концептуален модел** за изследване на участието на жените-предприемачи в селското стопанство и мотивацията на младите предприемачи за стартиране на бизнес в земеделието. Моделът включва три основни елемента. Два от тях са свързани с обектите на изследването – жените-предприемачи и младите предприемачи. Допълнителният елемент са институциите, подпомагащи предприемачеството.

*В областта на селското стопанство и за целите на настоящото изследване, могат да бъдат въведени следните работни дефиниции*²²:

Земеделско стопанство е стопанство на регистрирани земеделски производители по Закона за подпомагане на земеделските производители; стопанство, регистрирано по Закона за кооперациите; стопанство на регистриран ЕТ, сдружение и други по Търговския закон.

Жена предприемач в селското стопанство е физическо лице, което получава печалбите или понася евентуалните загуби от осъществяването на селскостопанска дейност (регистрирано като земеделски производител) или е управител на стопанството (в случаите, когато едно и също лице е собственик и управител на дейността).

Млад предприемач в селското стопанство е лице, което желае да стартира дейност или е направило първите стъпки по нейното стартиране и е на възраст до 35 години.

Институции, подпомагащи и насърчаващи дейността на жените предприемачи и младите предприемачи, са асоциации, сдружения, съюзи, клубове и организации, които имат специфичен предмет на дейност, свързан с обектите на изследване.

Концептуалният модел е представен на фигура 1 и съдържа четири модула: профил на жената-предприемач в селското стопанство (модул 1 и 2), мотивация на младите предприемачи за стартиране на дейност в селското стопанство (модул 3) и институции, подпомагащи и насърчаващи женското предприемачество и предприемачеството сред младите (модул 4).

¹⁸ **Николова, М.** Някои демографски аспекти на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1993, бр. 9, с. 46 – 61

¹⁹ **Николова, М.** Социално-икономически фактори на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1995, бр. 10, с. 16 – 33

²⁰ **Николова, М.** Социокултурни фактори на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1996, бр. 2, с. 3 – 17

²¹ **Николова, Е.** Младите предприемачи на България. Как да живеете, ако искате да успеете. „ФАБЕР”, 2011, с. 14

²² При въвеждането на работните понятия са използвани дефинициите на МЗХ, Отдел „Агростатистика”, т.к. данните, които се анализират в изследването, са с такъв произход

Информацията, необходима за провеждането на анализа в трети и четвърти модул от концептуалния модел, е получена чрез изготвяне на две анкетни карти. Респонденти на първото интервю (Анкетна карта 1²³) са студенти от специалност „Аграрна икономика“, а на второто (Анкетна карта 2²⁴) – съществуващи български институции.

Фигура 1. Концептуален модел за изследване на жените и младите предприемачи в селското стопанство

III Практическо решаване на проблема

3.1. Профил на жената предприемач в селското стопанство²⁵

Първият модул „Жени, влагащи труд в земеделските стопанства“ обхваща три елемента: юридически статут; родствена връзка със стопанина и

²³ При разработването на част от Анкетна карта 1 са използвани въпроси от приложено интервю към аналитичен доклад **European Commission**, Entrepreneurship in the EU and beyond. A survey in the EU, EFTA countries, Croatia, Turkey, the US, Japan, South Korea and China. December 2009, p. 193 – 199

²⁴ При разработването на част от Анкетна карта 2 са използвани въпроси от приложено интервю с организации, подпомагащи женското предприемачество в **The Vietnam Women Entrepreneurs Council**, Women’s Entrepreneurship Development in Vietnam. September 2007, p. 67 – 69

²⁵ В този параграф е направен опит за определяне на профила на жената предприемач в селското стопанство на България за периода 2003 – 2010 г., чрез прилагане на построения концептуален модел.

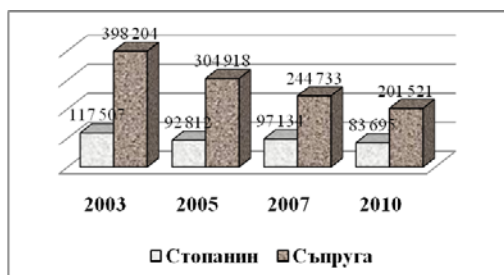
Георги Герганов, Радка Ненова

възраст. От разпределението на земеделските стопанства по **юридически статут** и пол през разглеждания период може да се направи заключението, че преобладават физическите лица, на второ място се нареждат търговските дружества и кооперациите, следвани от едноличните търговци и на последното място – сдружения и други правно-организационни форми. През 2005 г. стопанствата на мъжете са 56%, а съответно на жените – 44%. Въпреки регистрираният спад в броя на стопанствата през 2007, спрямо 2005 г., съотношението между мъже и жени се запазва – мъжете са 57%, а жените са 43% от всички земеделски стопанства. Следователно може да се направи извода, че **независимо от причините, които са предизвикали спад в броя на стопанствата, те са повлияли в еднаква степен и на мъжете и на жените.**

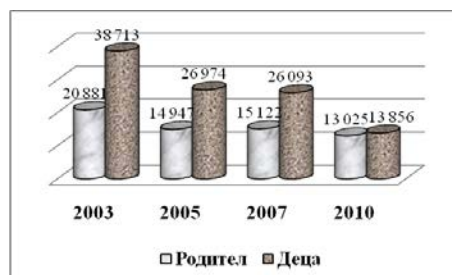
Този извод се потвърждава и от измененията по отделните видове правно-организационни форми. Жените-физически лица са 44% от всички физически лица в селското стопанство и през двете разглеждани години. През 2005 г. жените ЕТ са 32% от всички ЕТ, а през 2007 г. – 28%. С 3% е спадът в броя на жените ТД – от 36% през 2005 на 33% за 2005 г. При кооперациите процентът се запазва около 24%, а при сдруженията и другите форми – около 39%.

От наблюдението на разпределението на общия брой стопанства на жените по юридически статут през 2005 и 2007 г., може да се обобщи, че 96,5% са стопанства на физически лица, 1,5% са ТД, 1,03% са кооперации, 0,7% са ЕТ, а 0,3% са сдружения и други форми **или не съществува разлика в юридическия статут на мъжете и жените в селското стопанство.**

Вторият елемент от първи модул е „Родствена връзка със стопанина“. Общият брой жени, влагащи труд в земеделските стопанства, е спаднал почти на половина за периода 2003 – 2010 г. Най-голямо намаление има през 2005 спрямо 2003 г. **Най-значителен дял от жените, влагащи труд в българските земеделски стопанства, се пада на жените, които са съпруги на стопанина** (виж фиг. 2а.). От почти 400000 през 2003 г. техният брой спада на половина до 201521 през 2010 г. На второ място по относителен дял се нареждат жените, които сами са стопани. При тях спадът по години е много по-малък, от което може да се направи извода, че **броят на жените-стопани през разглеждания период е относително постоянен.**

Фигура 2а. Жените, които са стопани или съпруги на стопанина

Фигура 2б. Жените, родители или деца на стопанина

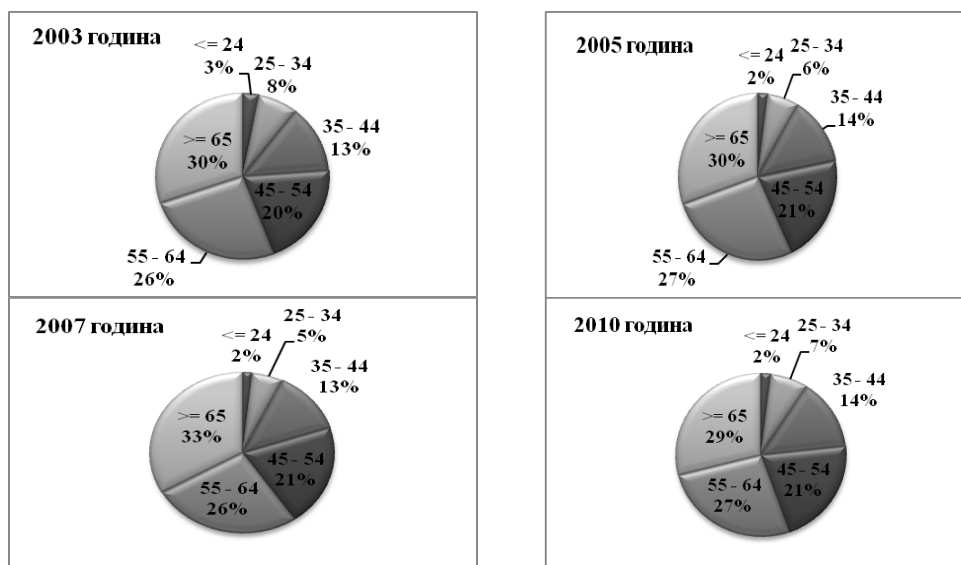
Следващите две групи жени, имащи родствена връзка със стопанина, са негови родители или деца (виж фиг. 2б.). В периода 2003 – 2007 г. жените родители на стопанина са на половина по-малко от жените деца на стопанина. През 2005 и 2007 г. показателите са относително постоянни, като съотношението между тях се запазва, докато през 2010 г. има рязко намаление в броя на децата, влагащи труд в земеделието, което от своя страна води до

Георги Герганов, Радка Ненова

изравняване на двата анализирани показателя. След първоначалното увеличение на броя на роднините от 6335 (през 2005 спрямо 2003 г.), той постепенно намалява до 2677 за 2010 г. При броя на сестрите също има известно понижение, но за 5-годишния период, след 2005 г., може да се посочи, че няма промяна. През годините на изследвания период броят на жените, които нямат роднинска връзка със стопанина варира в интервала между 15 и 17 хил. При роднините по сватовство се забелязва ясно изразена динамика. От 13347 през 2003 г. броят на роднините по сватовство, които влагат труд в земеделските стопанства, е намалял до 3359 за 2010 г.

В обобщение за този втори елемент, може да се посочи, че **най-много жени, влагащи труд в земеделските стопанства са съпругите на стопанина. По-нататък ранжирането по низходящ ред е: жени-стопани; деца; родители; без роднинска връзка; роднини по сватовство; други роднини; сестри.**

Третият елемент от първи модул е „Възраст“. Тук могат да се направят две основни заключения. *Първо*, през всички разглеждани години се наблюдава една и съща тенденция – **с покачването на възрастта се покачва и броят на жените в групите. Второ**, **във всяка възрастова група, броят на жените от 2003 г. към 2010 г., спада.** Единственото изключение е във възрастовата група от 25 до 34 години, където през 2010 г. броят е нараснал, спрямо 2007 г.

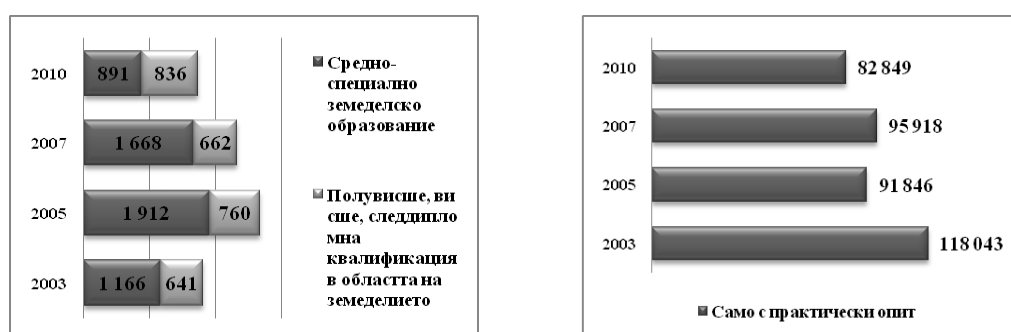
Фигура 3. Относителен дял на жените, влагащи труд в земеделските стопанства по възрастови групи и по години

Впечатление правят следните тенденции (виж фиг. 3.). Делът на жените, влагащи труд в стопанствата, които са на **възраст до 24 години**, е бил 3% през 2003 г., а през останалият период остава фиксиран на 2%. Това е **групата с най-малък относителен дял**. Втората възрастова група от **25 до 34 години се характеризира с най-голяма динамика**. През първата година жените, попадащи в тази група, са 8%. През следващите две години, процентът спада последователно съответно на 6% и на 5%. През 2010 г. обаче възрастовата група достига 7%, т.е. **относителният дял се повишава**. Делът на следващите три възрастови групи варира в много малки граници през разглеждания период. В групата от 35 до 44 години се движи между 13 и 14%, в групата от 45

Георги Герганов, Радка Ненова

до 54 години – 20 до 21%, а в групата от 55 до 64 години – 26 до 27%. Последната възрастова група над 65 години е с относителен дял между 30 и 26%, което показва, че има известен спад в броя на най-възрастните жени, влагащи труд в земеделието. Или **общото заключение за трети елемент от първия модул е, че над 50% от всички жени, които работят в земеделието са на възраст над 55 години. Има известен спад на броя в последната възрастова група, който се компенсира от нарастване в групата 25 до 34 години.**

Вторият модул от концептуалния модел е „Жени управители на земеделски стопанства“ и обхваща елементите: ниво на образование; възраст и значимост на дейността. **Нивото на образование** обхваща три квалификации (виж фиг. 4.). През разглеждания период, **при жените-управители на земеделски стопанства преобладават тези с практически опит.** На второ място се подреждат получените средно специално земеделско образование, а най-малко са полувисшистите, висшистите и тези със следдипломна квалификация в областта на земеделието.

Фигура 4. Ниво на образование на жените управители

Вторият елемент на втори модул е „Възраст“. Той присъства и в първи модул, което е основа за извършване на съпоставка между **възрастовите групи** на жените, които влизат труд в земеделието и тези, които са управители на стопанства. През първите три години ситуацията е сходна. Открояващите се различия са, че в групата до 24 години през 2003 и 2005 г. относителният дял е около 1%, а през 2007 г. пада под 1%. Във възрастовата група от 35 до 44 години ситуацията е подобна – през 2003 и 2005 г. – дял от 8%, а през 2007 г. спада на 6%. Положителни тенденции на намаляване на относителния дял се забелязват в групите от 55 до 64 и над 65 години за периода 2003 – 2007 г.

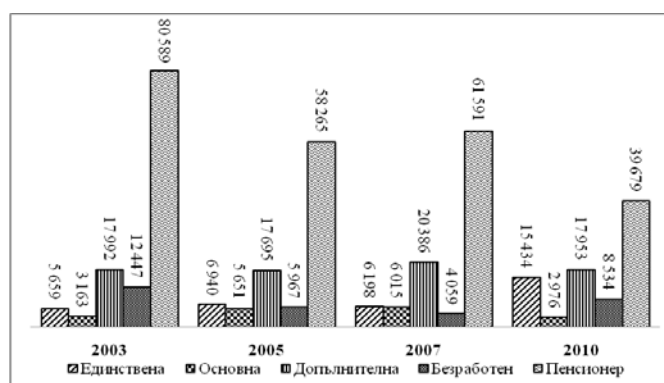
Впечатление правят настъпилите промени през 2010 г., спрямо предходните години и по-конкретно – спрямо 2007 г. Най-младите жени нарастват от 0% на 2%, жените от 25 до 34 години от 3% на 8%, в групата от 35 до 44 години нарастването е от 6% на 12%, в групата от 45 до 54 години от 13% на 18%, а в групата от 55 до 64 години от 23% на 24%. Увеличението в някои от групите е повече от два пъти. Тази благоприятна тенденция се допълва от значителния спад на жените-управители над 65 години от 55% през 2007 на 36% през 2010 г.

Следователно може да се обобщи, че **жените-управители на земеделски стопанства през разглеждания период са подобрили своята възрастова структура.** В групите до 35 години през 2010 г. попадат 10% (за сравнение 3-4% през предходните години), а в групите над 55 години през 2010 г. попадат

Георги Герганов, Радка Ненова

около 60%, докато през предходните са били между 75 и 80%. От съпоставката с броя на жените, влагащи труд в земеделските стопанства, произтича извода, че при тях възрастовата структура остава почти непроменена.

Третият елемент от втория модул е „Значимост за дейността“ (виж фиг. 5.). С най-голям брой са жените-управители на стопанства, които са пенсионери и извършват селскостопанска дейност. Този факт е логичен предвид анализа на предходния елемент, от който стана ясно, че жените над 65 години са значителен брой. Потвърждава се обаче и извода, направен по-горе, че броят на жените-управители в пенсионна възраст намалява през проучвания период. Разпределението в останалите групи според *значимостта за дейността* се характеризира с голяма динамика както в самите групи, така и по години.

Фигура 5. Разпределение на жените управители по значимост за дейността

Единствената заетост през първите три години от анализирания период варира, като първоначално нараства от 5659 на 6940, след което спада до 6198. Особено внимание обаче трябва да се отдели на увеличението през 2010 г. спрямо 2007 г. от 6198 на 15434 (повече от 2 пъти). Величината на основната заетост на жените-управители също се колебае през годините, като нараства в средата на периода, а в неговото начало и край се характеризира с намаление. За допълнителната заетост може да се каже, че няма промяна в равнищата, с изключение на 2007 г., когато има слабо нарастване. При безработните има тенденция към намаляване, но през последната година броят им нараства, което се обяснява с общото повишаване на безработицата в България по време на икономическата криза.

От анализа на елементите от първи и втори модул на концептуалния модел може да бъде обобщен профилът на жената-предприемач в селското стопанство за периода 2003 – 2010 г., а именно:

- *това е физическо лице, влагащо труд в земеделско стопанство, което е съпруга на стопанина или стопанин на възраст над средната или*
- *жена-управител на стопанство с практически опит в областта на селското стопанство на средна възраст, за която това не е основна заетост.*

Поради факта, че при анализа на жените-управители на стопанства, се проявиха значителни разлики за 2010 г., спрямо предходните години, може да се допълни следното:

Георги Герганов, Радка Ненова

жената-управител на земеделско стопанство днес се стреми към висока квалификация, на възраст е под средната и тази нейна дейност е единствена или допълнителна.

3.2. Мотивация на потенциалните млади предприемачи

В настоящето изследване върху развитието на аграрното предприемачеството сред младите хора е разработена анкетна карта, чрез която са анкетирани 74 студенти от специалност „Аграрна икономика” от III и IV курс редовно бакалавърско обучение и II курс редовно обучение професионален бакалавър. На база на отговорите са изследвани основните детерминанти, оформящи мотивацията за стартиране на собствен бизнес в селското стопанство. Респондентите са разделени в две групи като е акцентирано върху мотивите за предприемачество на мъжете и жените. Емпиричните характеристики са обособени в три направления – дескриптивна статистика, t-тест и двумерни разпределения. Обработката на анкетите е извършена с SPSS.

От проведенния анализ на отговорите на респондентите, могат да бъдат направени следните ***изводи за елементите на трети модул от концептуалния модел:***

1) *Текущата заетост* на потенциалните млади предприемачи по обективни причини е свързана с тяхното образование. Те са предимно от големи градове и на възраст, в която могат добре да отговорят на нуждите на настоящото изследване;

2) *Заетост на техните родители* – 18% от бащите и 24% от майките са самонаети, което оказва в определена степен влияние върху техните деца;

3) *Доходи* – голяма част от анкетираните срещат трудности при управление на настоящите доходи, което може да се разглежда като предпоставка за стартиране на собствена дейност;

4) *Избор на сфера и вид на дейност* – голям дял от респондентите са готови да започнат самостоятелна бизнес дейност, като интересен резултат тук е, че изборът на самонает се съчетава с желана сфера на дейност икономист в селското стопанство, т.е. формира се нова възможност за предприемачите в земеделието;

5) *Лични характеристики* – болшинството от анкетираните притежават основните характеристики, нужни за един бъдещ предприемач, а именно – склонност за поемане на риск, възможност за преодоляване на възникнали трудности, самостоятелност при вземането на решения, действие в съответствие със собствените разбирания, убеденост в личните сили, оптимизъм за бъдещето, афинитет към състезаване с конкуренти. Освен това са съгласни с твърдения, касаещи същността на предприемачеството и намират образованието за необходимост и условие за осъществяване на успешна предприемаческа дейност;

6) *Предишен опит* – този елемент е свързан пряко с първия и от тази позиция е обясним резултата, че повечето студенти нямат практически опит в бизнеса;

7) *Отношение към бизнеса* – въпреки, че повечето респонденти са посочили, че са склонни да рискуват, при този елемент голяма част от тях предпочитат да разширят съществуващ бизнес. Това по своята същност е вътрешно предприемачество, така че може да се разглежда като положително отношение. Разбира се има и определен процент, които са готови да стартират нов бизнес, дори да притежават вече един;

Георги Герганов, Радка Ненова

8) *Ключови рискове* – най-голямата опасност за младите предприемачи е свързана с необходимостта от посвещаване на много време на дейността. На следващо място е рискът от загуба на имущество и личен провал;

9) *Важните фактори при стартиране на бизнеса* са свързани с наличието на подходяща бизнес идея и партньори и гарантирането на определена величина на доходите от бизнеса;

10) *Мотивацията при допускане на наличие на средства* е достатъчно красноречива и само още веднъж **доказва, част от първоначално формулираната теза на изследването, че потенциалните млади предприемачи са силно мотивирани за стартиране на предприемаческа дейност в селското стопанство.**

Освен мотивацията на младите предприемачи в тази част на изследването трябва да се отдели внимание на още една от поставените задачи, а именно съществува ли разлика между характеристиките и нагласите на мъжете и жените. Това е извършено посредством формулирането на хипотези и тяхната проверка чрез t-тест. Тук накратко ще бъдат представени резултатите от проверката.

На базата на избрания теоретико-методологически подход могат да бъдат дефинирани следните работни хипотези:

Хипотеза 1: Между личните характеристики на мъжете и жените съществува значима разлика.

Хипотеза 2: Мотивацията при мъжете и жените, при наличие на благоприятна възможност за стартиране на бизнес, е различна.

Хипотеза 3: Изборът на вид заетост при мъжете и жените е различен.

Хипотеза 4: Отношението на мъжете и жените към ключовите рискове при стартиране на бизнеса е различно.

Таблица 1. Проверка на Хипотеза 1

<i>Твърдения</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Значимост</i>
Имам склонност към поемане на риск	-0,74	72	0,46
Когато имам трудности съм убеден, че ще се справя	-0,81	72	0,42
Аз определям живота си, а не действията на другите	-0,66	72	0,51
Когато нещо не ми харесва го променям	1,56	72	0,12
Дори да не харесват идеята ми това няма да ме спре	0,26	72	0,79
Аз съм изобретател със собствени идеи	-0,53	72	0,60
Оптимист съм по отношение на бъдещето	1,30	72	0,20
Харесва ми да се състезавам с конкуренти	0,14	72	0,89
При трудности разчитам на късмет и чужда помощ	1,34	72	0,19
Образованието ми развива предприемаческо мислене	0,69	72	0,49
Чрез образованието разбирам ролята на предприемача за обществото	0,87	72	0,39
Образованието ме предизвиква да стана предприемач	0,29	72	0,78
Образованието ми дава знания и умения за стартиране на бизнес	1,07	72	0,29
Предприемачите създават нови продукти и услуги и печелят от това	0,78	72	0,44
Предприемачите мислят само за собствената си печалба	0,37	72	0,71
Предприемачеството е творческа професия	0,72	72	0,48
Предприемачите осъществяват и друга дейност	-0,24	72	0,81

В табл. 1. са поместени резултатите от проверката на Хипотеза 1, чрез t-test за еднаквост на значенията. В последната колона се вижда, че получените

Георги Герганов, Радка Ненова

коэффициенти не са значими²⁶. Следователно, Хипотеза 1 се отхвърля и **не се потвърждава наличието на значима разлика между характеристиките на мъжете и жените.**

Резултатите²⁷ за останалите три хипотези са сходни, т.е. Хипотеза 2, Хипотеза 3 и Хипотеза 4 се отхвърлят. Следователно, може да се направи заключението, че **няма статистически значима разлика между характеристиките и мненията на мъжете и жените-потенциални предприемачи.**

3.3. Насърчаване на жените и младите за предприемачество и използване на добри практики

*Организации*²⁸, *подпомагащи и насърчаващи жените-предприемачи в България, са:* “Българска асоциация на жените предприемачи”; Клуб на жените предприемачи и мениджъри в България; Асоциация на жените предприемачи в България СЕЛЕНА; Сдружение на велинградските жени „Нежна сила”; Асоциация „Да съхраним жената”.

*Организации*²⁹, *подпомагащи и насърчаващи младите предприемачи, са:* StartItSmart Entrepreneurship Club; Младежка алтернатива за България (МАБ); Младежка асоциация за стопанска инициатива; Млади предприемачи на ЕС (JEUNE).

*Други специализирани организации*³⁰, *подпомагащи и насърчаващи предприемачеството в селското стопанство, са:* Съюз на птицевъдите в България; Българската Асоциация на Производителите на Оранжерийна Продукция (БАПОП); Асоциация на производителите на рибни продукти (АППР) – БГ ФИШ; Асоциация на свиневъдите в България (АСБ); Съюз на преработвателите на плодове и зеленчуци; Асоциация на земеделските производители в България (АЗПБ); Асоциация на млекопреработвателите в България; Българска асоциация на микропредприятията.

От прегледа на организациите, които подпомагат и насърчават жените-предприемачи и младите предприемачи могат да се направят следните изводи:

Първо, в България съществуват пет организации, чиято дейност е насочена към жените-предприемачи. Три от тях са асоциации, има един клуб и едно сдружение.

Второ, младите предприемачи се подпомагат от четири организации – две асоциации, един клуб и един център.

Трето, специализираните други организации в областта на предприемачеството, са осем. Голяма част от тях са асоциации (6). Останалите две са съюзи.

Четвърто, следователно на територията на България има достатъчно организации, които предлагат специфични услуги, свързани с подпомагането на жените-предприемачи и младите предприемачи. В допълнение може да се посочи, че е необходима по-голяма гласност за дейността на тези организации.

²⁶ За да са значими коефициентите трябва да са по-малки от 0,05.

²⁷ За да не се усложнява още повече изложението с таблици с големи размери, резултатите няма да бъдат поместени тук.

²⁸ www.bawe-bg.com/, http://www.wembg.com/index.php?mod=info&show=about_us, <http://www.selena-bg-it.eu/BUL/aboutselena.html>, www.nejnasila.eu/, www.woman-bg.bg/

²⁹ <http://planetpreneur.org/startitsmart/about/>, www.mabcenter.org/, www.yapee.org/bg/, http://www.jeune-pme.eu/en/01_jeune.htm

³⁰ <http://www.bpu-bg.org/>, www.bapop.org/, www.bgfish.com/, [asb.bg/](http://www.asb.bg/), www.org-bg.net/index.php?mid=2, www.azpb.org/, www.milkbg.org/, www.bam-bg.org/

Георги Герганов, Радка Ненова

На четиринайсет, от тези седемнайсет институции, бяха изпратени писма, съдържащи анкетната карта за организации. За съжаление само четири от организациите откликнаха на молбата за интервю. Този брой е прекалено малък, за да бъдат обработвани анкетите и да бъдат формулирани конкретни изводи.

Добрите практики в областта на предприемачеството в Европа се свързват със следните направления³¹:

- 1) Популяризиране на предприемачеството, което включва:
 - Предприемаческо обучение;
 - Подкрепа и съвети по време на жизнения цикъл на предприятията;
 - Женско предприемачество;
 - Специални целеви групи: етнически малцинства, безработни, младежи и възрастни хора;
- 2) „Втори шанс“ след банкрутиране;
- 3) „Мисли първо за малкия“ – свързано с данъчното облагане на микрофирмите;
- 4) По-добра публична администрация;
- 5) Подобряване на достъпа до обществени поръчки и държавни помощи;
- 6) Подобряване на достъпа до финансиране;
- 7) Интернационализация;
- 8) Умения и иновации;
- 9) Превръщане на екологичните предизвикателства във възможности;
- 10) Отговорно предприемачество.

В съответствие с избраните обекти на изследване, жените и младите предприемачи са разгледани и добрите практики, които се свързват с разработването на проекти в следните области: предприемаческо обучение, специални целеви групи: етнически малцинства, безработни, младежи и възрастни хора и женско предприемачество.

От практическото решаване на проблема на проекта, могат да бъдат формулирани следните изводи:

- Определен е профилът на жената-предприемач в селското стопанство на България за периода 2003 – 2010 г.;
- От емпиричния анализ на резултатите от Анкетна карта 1 са синтезирани две становища: 1) потенциалните млади предприемачи са силно мотивирани за стартиране на дейност в селското стопанство; 2) не съществува статистически значима разлика между личните характеристики на младите мъже и жени предприемачи и техните разбирания за предприемачеството;
- Доказана е формулираната изследователска теза;
- В България има достатъчно организации за подпомагане и насърчаване на жените-предприемачи и младите предприемачи, но тяхната дейност трябва да се популяризира повече;
- Съществуват добри практики в областта на предприемачеството, които са приложими за България.

Използвана литература:

Кирилица:

1. **Министерство на икономиката, енергетиката и туризма**, Годишен доклад за състоянието и развитието на МСП в България (2010). София, 2010

³¹ <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/bestpractices/database/SBA/>

Георги Герганов, Радка Ненова

2. **Николова, Е.** Младите предприемачи на България. Как да живеете, ако искате да успеете. „ФАБЕР“, 2011
3. **Николова, М.** Социално-икономически фактори на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1995, бр. 10
4. **Николова, М.** Социокултурни фактори на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1996, бр. 2
5. **Николова, М.** Някои демографски аспекти на женското предприемачество. //Проблеми на труда, 1993, бр. 9

Латиница:

6. **Bowen, D., Hisrich, R.** The Female Entrepreneur: A Career Development Perspective. // Academy of Management Review, 1986, Vol. 11, No 2
7. **European Commission,** Entrepreneurship in the EU and beyond. A survey in the EU, EFTA countries, Croatia, Turkey, the US, Japan, South Korea and China. December 2009
8. **European Commission,** Evaluation on policy: Promotion of Women Innovators and Entrepreneurship. Enterprise and Industry, 2008
9. **Hisrich, R., Brush, C.** The Woman Entrepreneur: Management Skills And Business Problems. //Journal of Small Business Management, January 1984, p. 32; **Bowen, D., Hisrich, R.**
10. **Kalleberg, A., Leicht, K.** Gender And Organizational Performance: Determinants Of Small Business Survival And Success, //Academy of Management Journal, 1991, Vol. 34, No. 1
11. **Landowitz, N., Minniti, M.** The Entrepreneurial Propensity of Women. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007
12. **Manolova, T., Carter, N., Manev, I., Gyoshev, B.** The Differential Effect of Men and Women Entrepreneurs' Human Capital and Networking on Growth Expectancies in Bulgaria. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007
13. **Sonfield, M., Lussier, R., Corman, J., Mc Kinney, M.** Gender Comparisons in Strategic Decision-Making: An Empirical Analysis of the Entrepreneurial Strategy Matrix. //Journal of Small Business Management 2001, 39(2)
14. **The Vietnam Women Entrepreneurs Council,** Women's Entrepreneurship Development in Vietnam. September 2007
15. **Wilson, F., Kickul, J., Marlino, D.** Gender, Entrepreneurial Self-Efficacy, and Entrepreneurial Career Intentions: Implications for Entrepreneurship Education. //Entrepreneurship Theory and Practice, May, 2007

Електронни източници:

16. asb.bg/
17. <http://ec.europa.eu>
18. <http://planetpreneur.org>
19. <http://www.bpu-bg.org/>
20. <http://www.jeune-pme.eu>
21. <http://www.selena-bg-it.eu>
22. <http://www.wembg.com>
23. woman-bg.bg/
24. www.azpb.org/
25. www.bam-bg.org/
26. www.bapop.org/
27. www.bawe-bg.com/
28. www.bgfish.com/
29. www.mabcenter.org/
30. www.milkbg.org/
31. www.nejnasila.eu/
32. www.org-bg.net
33. www.yapee.org/bg/